

KS. TOMASZ MOSKAL

BIBLIOFILSKA DZIAŁALNOŚĆ PRYMASA WOJCIECHA BARANOWSKIEGO (1548-1615)

W 1611 r. w weneckiej oficynie wydawniczej Jacobo Vincentiusa ukazały się dzieła kompozytora polskiego Mikołaja Zieleńskiego *Offertoria totius anni* i *Communiones totius anni*. Obchodzona cztery wieki później, w 2011 r., rocznica publikacji tego znanego w całej Europie dzieła zachęciła do bliższego przyjrzenia się tak osobie kompozytora, jak i jego mecenasa, którym był prymas Polski Wojciech Baranowski, wybitny bibliofil swoich czasów.

1. ŻYCIORYS

Wojciech Baranowski urodził się w 1548 r. prawdopodobnie w Baranowie nad Gopłem¹. Jego rodzicami byli Mikołaj Baranowski herbu Jastrzębiec i Zofia z Gniazdowskich herbu Bogoria. Była to raczej drobna szlachta, której zarzucano nawet nieszlacheckie pochodzenie. Nie posiadamy wiadomości dotyczących jego wykształcenia. Nie figuruje on ani w spisach studentów Uniwersytetu Krakowskiego ani ważniejszych uczelni, na których studiowali Polacy. Jego kariera kościelna oraz świecka rozpoczęła się od zaangażowania Baranowskiego do pracy w kancelarii króla Zygmunta II Augusta (1520-1572). Nabrała jednak rozpędu w czasach panowania Stefana Batorego (1533-1586), na co wielki wpływ miał kanclerz Jan Zamoyski (1542-1605). To wtedy przyszedł prymas otrzymał kanonie: łucką, kruszwicką, gnieźnieńską, włocławską, poznańską, kantorę gnieźnieńską, czy też później scholasterię łączyczką. W 1581 r. przyjął święcenia kapłańskie. Podczas wyprawy Batorego na Psków pełnił funkcję sekretarza królewskiego, a następnie 29 XI 1581 r. otrzymał nominację na urząd sekretarza wielkiego koronnego². Będąc zaufanym człowiekiem króla Batorego i kanclerza Zamoyskiego, 7 VI 1584 r. otrzymał kró-

Ks. dr TOMASZ MOSKAL – adiunkt Katedry Historii Kościoła w Czasach Nowożytnych, Metodologii i Nauk Pomocniczych w Instytucie Historii Kościoła i Patrologii na Wydziale Teologii KUL; adres do korespondencji: tomos@kul.pl

¹ K. R. P r o k o p, *Arcybiskupi gnieźnieńscy w tysiącleciu*, Kraków 2000, s. 196-198; K. Ś m i g i e l, *Słownik biograficzny arcybiskupów gnieźnieńskich i prymasów Polski*, Poznań 2002, s. 183-186. W nich bibliografia.

² *Urządnicy centralni i nadworni Polski XIV-XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1992, s. 146.

lewską nominację na biskupstwo przemyskie oraz rok później urząd podkanclerzego. Naraziwszy się nowemu władcy Zygmuntowi III Wazie (1566-1632) został odsunięty z dworu i przeniesiony w 1591 r. z biskupstwa przemyskiego na płockie. O ile podczas rządzenia diecezją przemyską więcej zajmował się sprawami państwowymi niż kościelnymi, o tyle w Płocku rozwinął działalność duszpasterską: przeprowadził synody diecezjalne w latach 1593, 1597, 1603; zaangażował się w rozwój budownictwa sakralnego, w 1596 r. erygował w Pułtusk seminarium duchowne. Kolejnym etapem kariery kościelnej Baranowskiego było biskupstwo kujawsko-pomorskie, na które został przeniesiony 14 V 1607 roku. Również i tam kontynuował ożywioną działalność synodalną, którą jednak musiał szybko przerwać za sprawą nominacji króla Zygmunta III Wazy na arcybiskupstwo gnieźnieńskie, co miało miejsce 18 V 1608 r. Jako prymas prowadził ożywioną działalność kościelną. W 1609 r. wydał postanowienia synodu prowincjonalnego, zwołanego dwa lata wcześniej przez kardynała Bernarda Maciejowskiego (1548-1608), poprzednika na arcybiskupiej stolicy. Ponadto w 1612 r. zwołał do Łowicza kolejny synod, którego postanowienia również ogłosił drukiem. Dbał o wykształcenie duchowieństwa oraz podniesienie jego moralności. Otoczył opieką seminarium gnieźnieńskie, bursę kaliską oraz przyczynił się do erygowania Akademii Poznańskiej, którą oddał pod opiekę jezuitów. Bronił prerogatyw swego urzędu w stosunku do arcybiskupa lwowskiego, biskupów wrocławskiego i warmińskiego, którzy starali się wyłamać spod jego jurysdykcji. Uporządkował sprawy kapituły. Rozwinął działalność gospodarczą w dobrach arcybiskupich. Dbał o archikatedrę gnieźnieńską. Często rezydował w Łowiczu, gdzie zmarł 23 IX 1615 r.

2. BIBLIOFILSTWO

W *Słowniku Pracowników Książki Polskiej* znajdujemy informację, że prymas Baranowski był zbieraczem książek. Jego libreria miała liczyć kilkaset dzieł z zakresu prawa oraz teologii³. Resztki księgozbioru znajdują się dzisiaj, by wymienić tylko niektóre księgozbiory, w Bibliotece Kapitulnej w Gnieźnie⁴, Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie⁵ czy też niedawno odkryty egzemplarz przechowywany w Bibliotece Diecezjalnej w Sandomierzu⁶.

Swoje woluminy oprawiał Baranowski w białą skórę świńską. Opatrywał je super-exlibrisem introligatorskim. Znajdował się na nim w ozdobnym kartuszu rodowy herb

³ S. K o t a r s k i, *Baranowski Wojciech*, w: *Słownik Pracowników Książki Polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa-Łódź 1972, s. 35.

⁴ *Katalog druków polskich XVI wieku w zbiorach Biblioteki kapitulnej w Gnieźnie*, opr. ks. Leon Formanowicz, Poznań 1930, nr 39, 94, 153.

⁵ M. C u b r z y ń s k a - L e o n a r c z y k, *Polskie supereklibrisy XVI-XVIII wieku. Centuria druga*, Warszawa 2001, s. 128-129.

⁶ Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu, sygn. 14765.

Jastrzębiec z umieszczoną nad nim infułą biskupią⁷. Egzemplarz z kolekcji Baranowskiego zachowany w Bibliotece Diecezjalnej w Sandomierzu *De vitis et dogmatis omnium haereticorum*, wytłoczony w Kolonii w 1581 r., zawiera w ramce otaczającej znak własnościowy tytuł dzieła: u góry DE VITIS ET DOGMATI, zaś u dołu OMNIUM HAERETICO. Superexlibris wyciśnięty na druku autorstwa Hieronima Sirinusa z 1583 r., a więc tuż przed nominacją biskupią, zawiera inicjały A[albertus] B[aranowski] S[ecretarius] R[egiae] M[aiestatis] C[anonici] G[nesnensis]⁸. Z kolei oprawa woluminu, z wydanym w 1585 r. dziełem autorstwa franciszkanina Rosse-liusa, zawiera oprócz herbu, infuły i pastorału inicjały A[albertus] B[aranowski] E[piscopus] P[raemisliensis] V[ice] C[ancellarius] R[egni] P[oloniae]. Jego powstanie można więc datować przed 1591 r.⁹ Trzeba jednak przyznać, na podstawie zachowanych przykładów, że inicjały Baranowskiego oznaczające jego funkcje tłoczono dość swobodnie¹⁰. Być może było to związane z przenosinami na kolejne stolice biskupie i w związku z tym zmianą warsztatów introligatorskich. Wiele książek posiada natomiast różnorodne dedykacje rękopiśmienne. Ich autorami są zasłużone dla dziejów polskiej kultury osoby. Wśród nich można wskazać Andrzeja Patrycego Nideckiego (1522-1587), który na stronach *De ecclesia vera et falsa* pozostawił rękopiśmienną dedykację autorską „A[al]berto Baranowski, regni Secretario max[imo]. Autor libri¹¹. Podobnie postąpił Antoni Possewino (1533 lub 1534-1611), który na jednym ze swoich dzieł zapisał Adm[odum] R[everendo] D[omini] Maiori secreto [Adalberti Baranowski] Ant[onio] Posseuinus¹². Lekarz Szymon Simonius (†1602) nazywał Baranowskiego w dedykacjach „viro multiplici rerum cognitione atque usu clarissimo, probo, pio, prudenti”¹³ czy też na innym druku „D[omi]no et Patrono suo”¹⁴. Zaś Hipolit Zucconellus pisał do Baranowskiego jako „meritissimo secretario supremo”¹⁵. Wieloletni sekretarz kardynała Stanisława Hozjusza (1504-1579), Stanisław Reszka (1544-1600), był odbiorcą dedykacji wykonanej przez rytownika na kartach książki Jana Baptisty Cavalieriego *Ecclesiae militantis triumphus* wydanej w Rzymie w 1584 r. Reszka darował ją Baranowskiemu, opatrując notą rękopiśmienną „Stan[islaus] Rescius A[al]berto Baranovsky Maiori Secret[ari]o D[ono] D[edit]”¹⁶. Z kolei na druku Jeremiasza, patriarchy Konstantynopola, autora *Censura orientalis ecclesiae* w krakowskim wydaniu z 1582 r., tłumacz Stanisław Sokołowski (1537-1593) pozostawił ręczną dedykację „Socolovius Baranovio suo”¹⁷. Analiza zachowanych zapisów może być także odzwierciedleniem kariery

⁷ C u b r z y ń s k a - L e o n a r c z y k, *Polskie supereklibrisy*, s. 128-129.

⁸ Katalog druków polskich XVI wieku, nr 349.

⁹ Katalog druków polskich XVI wieku, nr 323.

¹⁰ Katalog druków polskich XVI wieku, nr 368, 372.

¹¹ Katalog druków polskich XVI wieku, nr 269.

¹² Katalog druków polskich XVI wieku, nr 285.

¹³ Katalog druków polskich XVI wieku, nr 347.

¹⁴ Katalog druków polskich XVI wieku, nr 348.

¹⁵ Katalog druków polskich XVI wieku, nr 426.

¹⁶ Katalog druków polskich XVI wieku, nr 55.

¹⁷ Katalog druków polskich XVI wieku, nr 148.

Baranowskiego. Tytułem egzemplifikacji można wskazać dzieło Piotra Lilla *De Deo trino et uno oratio habita ante publicam disputationem in Academia Cracoviensi 5 Septembris a. 1581* wydane w Krakowie w drukarni Łazarzowej w 1582 r., zawierające wpis następującej treści: R[evere]ndo D[omi]no Alberto Baranowski Scholastico Lanciensi et Ser[enissi]mi Pol[oniae] Regis Secr[etario] Magno A[utor] d[ono] d[edit]¹⁸. Z kolei *Messiasz albo kazania o upadku i naprawie rodzaju ludzkiego* Stanisława Karnkowskiego (1520-1603), w poznańskiej edycji z 1597 r., zawierają wpis dedykacyjny dla Baranowskiego „Biskupowi Płockiemu”¹⁹. Nie sposób pominąć kolejnych przejawów zamiłowania prymasa Baranowskiego do ksiąg. Wspomnieć bowiem należy o trosce o rozwój ruchu drukarskiego i podkreślaniu roli słowa drukowanego. Świadczyć o tym mogą wydane drukiem akta synodów diecezji płockiej z lat 1593, 1597, 1603 oraz diecezji gnieźnieńskiej z 1612 r. Ponadto otaczał Baranowski opieką drukarnię prymasowską w Łowiczu. Cieszył się więc szacunkiem tak pisarzy, jak i wytrawnych bibliofilów swojej epoki, co w połączeniu z jego dynamizmem w zakresie kultury książki pozwala nazwać go nie tylko ich zbieraczem, ale ich wytrawnym koneserem. W tym kontekście wypada więc zapytać: Jakie były losy księgozbioru prymasa Baranowskiego? Być może niektóre z nich weszły w skład biblioteki seminarium pułtuskiego przez niego erygowanego, które ponadto wyposażył w ufundowaną przez siebie bibliotekę. Główny trzon jego księgozbioru został przekazany w testamencie Kapitulie Archikatedralnej w Gnieźnie. Jednakże, aby spełniła się wola zmarłego prymasa, musiało upłynąć wiele lat. Pretensje do legatu bibliotecznego po nim zgłosił bowiem bratanek zmarłego, Jan Baranowski, wojewoda sieradzki. Zachowała się w tej sprawie w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie korespondencja prowadzona przez arcybiskupa Jana Wężyka (1575-1638), również wybitnego bibliofila. Kwestia ta znalazła swoje odzwierciedlenie w aktach kapitulnych, gdzie pod 1636 r. zapisano: „26. IV. 1636. Bibliotheca Baranoviana. Bibliotheca seu libri per olim illustrissimum et ... dominum Albertum Baranowski, archiepiscopum Gnesnensem, Ecclesiae Metropolitanae uti Sponsae Suae legavi, Lovico Gnesnam per vectores advehendi decernuntur, ex caeco vectoribus persolvuntur, quod negotium committitur admodum reverendo Adriano Grodecki, archidiacono Curzeloviensi, canonico Gnesnensi, uti confratri”. W dwa lata później zapadła decyzja umieszczenia go w nowym magazynie bibliotecznym: „22.X.1638. Auctoritate praesentis generalis capituli deputati admodum reverendi domini ... ut libros Ecclesiae Metropolitanae Gnesnensis, et post olim illustrissimum dominum Albertum Baranowski, archiepiscopum Gnesnensem ecclesiae testamento legatos et ordinent et locis suis iam paratis ponant et collocent”²⁰. Kataklizmy, jakie dotknęły ten księgozbiór, uniemożliwiają precyzyjne określenie wielkości daru dla biblioteki kapitulnej. Zaś rozproszenie pozostałych nastęrcza trudności z określeniem wielkości biblioteki posiadanej przez Baranowskiego.

¹⁸ Katalog druków polskich XVI wieku, nr 222.

¹⁹ Katalog druków polskich XVI wieku, nr 190.

²⁰ J. R y ł, *Biblioteka Katedralna w Gnieźnie*, ABMK 32(1976), s. 233, przyp. 332, 333.

3. MECENAT ARTYSTYCZNY

Uwzględniając wszechstronne zainteresowanie prymasa książką, nie dziwi fakt, że był on także mecenasem sztuki. Można tak o nim powiedzieć także w odniesieniu do budownictwa sakralnego oraz muzyki. I w tym miejscu pojawia się kompozytor, podopieczny Baranowskiego, Mikołaj Zieleński²¹. Żył w latach ok. 1550-1616. Według informacji przekazanych przez Szymona Starowolskiego w *Scriptorum polonicorum hecatonas*, Zieleński przez pewien czas studiował w Rzymie. Można tym tłumaczyć włoskie wpływy w twórczości kompozytora. Kolejnych szczegółów jego biografii dowiadujemy się ze wstępu do utworów muzycznych opublikowanych w Wenecji w 1611 r. Na dworze Baranowskiego pełnił funkcję kompozytora, organisty oraz kapelmistrza. W aktach Kapituły Katedralnej Płockiej znalazł się zapis z 1604 r., że Zieleński otrzymał od swego chlebodawcy jakieś pola we wsi Gromino, które zostały nadane: *Nicolao a Warka Zielenski Musico et uxori eius*. Wynika z tego, że Zieleński był osobą świecką, żonatą, a ponadto, że pochodził z Warki. Równocześnie jest ten zapis dowodem wcześniejszego zatrudnienia Zieleńskiego u ówczesnego biskupa płockiego – Baranowskiego. W świetle tego odkrycia prawdopodobna staje się hipoteza Malinowskiego o wcześniejszym już związku Baranowskiego ze swoim muzykiem. Drugi zapis z tegoż samego roku wymienia Zieleńskiego jako muzyka – członka Kapituły Płockiej, mimo że już był na służbach Baranowskiego: *in honorii Nicolae Zielenski a Warka Organarii*. Zapis ten poświadcza ponadto profesję organistowską Zieleńskiego.

Relacje między prymasem Baranowskim a Zieleńskim zaowocowały wydaniem w Wenecji w 1611 r. dzieł tego ostatniego. Pojawia się pytanie, dlaczego drukarza szukano za granicą a nie w kraju? Przecież Baranowski miał do dyspozycji arcybiskupią drukarnię w Łowiczu. A może wpływ na to miały możliwości techniczne polskich typografii? Lub chciał (jak piszą niektórzy) zabłysnąć za granicą? Warto spojrzeć na to w szerszym kontekście. Przełom XVI i XVIII wieku był w dziejach drukarstwa muzycznego w Polsce trudnym czasem. Piękne karty wcześniej zapisał na tym polu Jan Łazarzewicz Januszowski (1550-1613). Jednakże nasilone działanie obozu kontrreformacyjnego w Polsce oraz uzyskanie przywileju przez Januszowskiego na drukowanie ksiąg liturgicznych w 1583 r. spowodowały zwrócenie uwagi i sił głównie w tym kierunku, zaś druk muzyki wielogłosowej uległ w jego zakładzie zahamowaniu i podjęty został dopiero na początku XVII w., w krótko trwającym okresie dzierżawy Bazylego Skalskiego. Pozostałe zakłady typograficzne nie nadały już wtedy za postępem technicznym i nie były w stanie tłoczyć utworów w „stile nuovo”²². Z popularnych pieśni, tworzonych w okresie baroku przez drobną szlachtę, mieszczań i lud, drukowano tylko teksty, nuty zaś dołączano bardzo rzadko.

²¹ W ostatnim czasie ukazała się w języku niemieckim jego biografia autorstwa D. Schwidera, *Mikołaj Zieleński – Ein polnischer Komponist an der Wende des 16. und 17. Jahrhunderts*, Herbert Utz Verlag, München 2009.

²² M. P r z y w e c k a - S a m e c k a, *Dzieje drukarstwa muzycznego w Polsce do końca XVIII wieku*, Wrocław 1993, s. 89-90.

Szukano więc typografów zagranicznych. Wybór Baranowskiego i Zieleńskiego padł na Wenecję. Do wielkich muzycznych zakładów drukarsko-wydawniczych tego miasta należały: firma Gardano oraz rywalizująca z nią oficyna Vincentius, działająca w latach 1583-1665. Jacobo Vincentius początkowo pracował z Riccardem Amadinem 1583-1585. Później sam przejął oficynę, której wytwory obejmowały dzieła z zakresu tak muzyki kościelnej jak i świeckiej²³. Tam też w 1611 r. ukazały się dwa dzieła Mikołaja Zieleńskiego *Offertoria totius anni* i *Communiones totius anni*. Choć wydanie to nie dorównywało pod względem jakości drukom wychodzącym spod pras drukarni Łazarzowej lub Gardano, było jednak tańsze i co najważniejsze, zapewniło Zieleńskiemu poczesne miejsce w dziejach polskiej muzyki, przyczyniając się także do zwrócenia uwagi na jego mecenasa, prymasa – bibliofila Wojciecha Baranowskiego.

*

Charakterystyki działalności kościelnej i świeckiej prymasa podjął się Adam Strzelecki, który w jego biogramie zapisał: „Baranowski nie odznaczał się zbyt wybitnymi zdolnościami, cechowała go natomiast wielka gorliwość i sumienność w spełnianiu nałożonych nań obowiązków. Chęć zdobycia coraz to wyższych dostojństw rzucała niekiedy cień na prostolinijność jego wystąpień politycznych, co mu niechęć ludzką i z niej płynące przykrości zgotowało. Jako biskup gorliwy i nieskazitelnym w życiu prywatnym, nie umiał sobie przez swe nieraz zbyt ostre i bezwzględne postępowanie zjednać serc ludzkich tak, że raczej go szanowano z bojaźni, niż miłowano”²⁴. Był, co jest najważniejsze dla naszych rozważań, miłośnikiem kultury, który swoim zainteresowaniem książką i muzyką zasłużył na chlubne miano mecenasa – bibliofila.

²³ M. Przywecka - Samecka, *Drukarstwo muzyczne w Europie do końca XVIII wieku*, Wrocław 1987, s. 97.

²⁴ A. Strzelecki, *Baranowski Wojciech*, PSB t. 1, s. 286-289.